

ПАМ'ЯТЬ АРХЕОЛОГІЇ

КАРЛО ВАСИЛЬОВИЧ
БОЛСУНОВСЬКИЙ
(1838 — 1924)

О. С. Кучерук

Жодна радянська енциклопедія чи довідник не подає про К. В. Болсуновського будь-якої інформації, хоча в історичній літературі посилання на його праці не поодинокі, бо за своє довге життя він видрукував більше тридцяти праць, не враховуючи статей в періодиці і збірках; зроблені ним висновки і припущення, висунуті гіпотези одними вченими приймаються, іншими заперечуються, але можна твердити — К. В. Болсуновський був першим у вивченні багатьох питань, його праці були відправними для подальших досліджень. Історик, археолог, нумізмат, колекціонер, піонер музейної справи на Україні, він залишився в тіні своїх більш відомих сучасників.

Народився Карло Васильович 10 листопада 1838 року в місті Сквирі на Київщині. Батько — Василь Несторович, правник, мати — Франціска з Бігуновських. До десяти років він виховувався вдома, де і отримав початкову освіту, потім вчився в Житомирській гімназії, а по закінченні 1859 р. вступив до Київського університету св. Володимира на історико-філологічний відділ, але, як сам він писав, «закінчити його за браком коштів не міг»¹. Кілька років перебивався випадковими підробітками, а 1872 р. отримав дрібну посаду в Бельгійській компанії інженерів у Києві, де пропрацював до 1884 р. Залишити службу йому вдалося лише після смерті рідного дядька, полковника у відставці, Болсуновського Йосипа Несторовича, котрий, не маючи дітей, заповів все своє рухоме і нерухоме майно племіннику. З цих коштів він будує в Києві будинок на два поверхи по вулиці Великій Поліцейській (пізніше — Марійсько-Благовіщенська, зараз — Сакаганського) на розі з сучасною вулицею Льва Толстого (рис. 1). На превеликий жаль, будинок Болсуновського знищений на початку сімдесятих років ХХ ст.

Під час навчання в університеті Карло Васильович знайомиться з професором Володимиром Антоновичем, з членами і співробітниками Археологічної комісії. В. Антоновича було призначено завідувачем Мюнц-кабінетом університету, навколо нього гуртувалися київські нумізмати: С. Бодилевський, С. Леопардов, М. Чернов та інші, вони допомагали комплектувати нумізматичну колекцію університету, в основі якої лежала розрізнена збірка Кам'янець-Подільського ліцею. Ці ж ентузіасти видрукували кілька випусків збірок зображень старожитностей з приватних колекцій. Треба додати, що більшість цих колекцій була пізніше подарована власниками новостворюваному Товариству старожитностей і мистецтв та його музею. На цей час і припадає початок активної наукової діяльності К. В. Болсуновського, початок його власної колекції монет і предметів старовини, історичних документів тощо.

1887 р. Карло Васильович у співавторстві з М. Черновим видрукував у Києві свою першу наукову розвідку «Заметки о загадочной фигуре на монетах Великого Княжества Киевского», де йшлося про так звані знаки Рюриковичів, і робилася одна з перших спроб дати пояснення тим знакам на монетах кнївських князів.

Рис. 1. Будинок К. В. Болсуновського в Києві (фото поч. XX ст.)

Вивчаючи дрогочинські пломби на основі власної колекції, колекцій інших дослідників, К. Болсуновський в праці «Дрогочинские пломбы» подає порівняльний аналіз та намагається систематизувати пломби відповідно до ареалу їх розповсюдження. Згодом ця праця вийшла в перекладі польською мовою. Також польською К. Болсуновський видрукував працю «Соліди Болеслава з слов'янським написом. Нумізматична студія», на яку журнал «Киевская старина» в 1888 році відгукнувся рецензією І. Каманіна. Той же Каманін у тій же «Киевской старине» рецензував і інші праці К. В. Болсуновського. Пишучи про «Каталог предметов, выставленных в университете Св. Владимира во время XI русского археологического съезда в Киеве», учасником якого був Карло Васильович, І. Каманін зауважує («Киевская старина», 1899, №10), що Болсуновський «є не лише збирачем старожитностей, але й досліджує їх, що предмети для своєї колекції він добирає і розташовує за суворо науковою системою, а цього одного досить, щоб забезпечити як важливість самої колекції, так і міцність висновків».

Співпрацюючи з «Киевской стариной», Карло Васильович друкує в першому числі 1889 р. фольклорний матеріал: «Малороссийские Рождественские вирши», запис яких виконано в с. Ксензівка Кролевецького повіту Чернігівської губернії від селянина Проховського.

Розробляючи питання походження і «вартості» давньоруських гривен, Болсуновський у праці «Русские монетные гривны, их форма и происхождение» висуває припущення, що за формою гривни походять «від різних типів суден», а якір, зображений на багатьох гривнях, не що інше, як монетний знак.

Під час наукової подорожі до Кам'янця-Подільського Карло Васильович купує вісімдесят п'ять монет Галицької Русі, знайдених в с. Ярмолинці, в околиці міста (1903 р). Провівши нумізматичне дослідження, він у праці «Автономные монеты Галицкой Руси 14 – 15 ст.» спробував заповнити лакуну в історії монетного обігу на Україні, вважаючи усталеною практику відтворення геральдичної символіки і передачу кольорових поєднань приступним для монетного карбу способом.

На той час вже було вироблено поняття трипільської культури, одним з плідних дослідників якої був археолог В. Хвойка. Карло Васильович був присутнім на багатьох розкопках В. Хвойки як дослідник і особистий приятель, йому дозволялося користуватися матеріалами розкопок для власних досліджень.

Серед археологічного матеріалу, що стосується трипільської культури, часто зустрічаються зображення зміїв. Розглядаючи цю особливість, Карло Ва-

сильович робить висновок у своєму дослідженні «Символ змея в трипольской культуре», що культ змії уособлювався не лише в ритуальних та ужиткових предметах і речах, а також в «змієвих валах», які, за його твердженням, «виникли внаслідок ритуальних поглядів народу», бо інакше важко пояснити їх походження, навіть у наш час відомо кілька гіпотез: від оборонної до гіпотези втручання космічних пришельців.

Плідно працюючи на терені різних історичних дисциплін, Карло Васильович був обраний членом архівної комісії в Рязані (1888 р.), Нумізматичного товариства в Кракові (1889р.), Нумізматичного товариства в Москві (1893 р.). Московське археологічне товариство обирає його членом-кореспондентом (1899 р.), а згодом — дійсним членом (1904 р), Київське товариство старожитностей і мистецтва також обирає його дійсним членом (1902 р.), протягом кількох років Карло Васильович входив до складу правління Товариства та його контрольної комісії, обирався членом багатьох археографічних комісій, зокрема в Катеринославі, Чернігові, Калузі, Твері, Київського відділу Всеросійського Військово-історичного товариства, Польського товариства любителів історії і літератури в Петербурзі. В радянський час Карло Васильович був членом Комісії охорони пам'яток старовини і мистецтв.

К. В. Болсуновського неодноразово запрошували на археологічні з'їзди, обирали до підготовчих та організаційних комітетів, на кількох з'їздах він виступав з доповідями, на XI з'їзді в Києві показав частину своєї колекції на виставці в рамках з'їзду. Як член підготовчого комітету археологічного з'їзду у Вільно він відмовився брати участь в роботі з'їзду. На листі-запрошенні від Віленського комітету рукою Карла Васильовича написано: «Я не поїхав на з'їзд тому, що там заборонено розмовляти (мається на увазі виступати з доповідями — О. К.) по-польському»². Не дозволялася жодна інша мова, ані українська, ані литовська, а лише «общерусский язык». Як бачимо, традиція вважати російську мову єдиною придатною для науки давня. Сам Карло Васильович вільно володів польською, українською, російською, німецькою, французькою, гірше знав італійську; латина і грецька, а також староєврейська ґрунтовно засвоєні ним у гімназії та університеті.

Продовжуючи вивчати геральдичні знаки давньоруських князів у контексті монетного обігу, Болсуновський, досліджуючи унікальну знахідку В. Хвойки — полив'яну керамічну плитку (цеглину) із зображенням тризуба (нині зберігається в ДІМ України), в продовження своєї першої друкованої праці «Заметка о загадочной фигуре...» друкує нову працю «Родовой знак Рюриковичей Великих Князей Киевских. Геральдическое исследование, предназначенное к чтению на XIV Археологическом съезде в Чернигове». Шукаючи аналоги і прототипи, дослідник приходиться до висновку, що тризуб не що інше, як монограма титулу імператора Східної Римської Імперії, написаного грецькими літерами ΒΑΣΙΛΕΥΣ. Розкладаючи тризуб на літери цього слова, Болсуновський робить певну натяжку, але саме твердження про монограму має повне право на існування поруч з іншими гіпотезами щодо походження, вживання і значення «знаків Рюриковичів», жодна з яких не дає переконливої відповіді на поставлені питання. На думку Болсуновського, принцип монограми, перейшовши на давньоруський ґрунт, втратив свій первісний зміст чи забувся, а великокнязівський герб продовжував існувати спадково, змінюючи частково своє окреслення, отримуючи нові елементи, як то: хрест, півмісяць тощо. В пізніші, помонгольські часи, вказує історик, тризуб зустрічався на українських родинних феодальних гербах, але простежити неперервність з давньокіївських часів немає можливості.

Невтомний археолог В. Хвойка влітку 1908 р. розкопав, як тоді казали, на класичному ґрунті Києва, неподалік Десятинної церкви, унікальне поганське капище, датоване V – VII ст. Учасники XIV археологічного з'їзду, що саме проходив у Чернігові, ледве не у повному складі прибули до Києва, щоб на місці познайомитися з унікальним відкриттям.

В. Хвойка у своїй праці «Древнейшие обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам)» поганському капищу в Києві відвів лічені рядки, не подавши жодного рисунка чи фотографії. Хоча рисунок капища відомий, його опублікували в «Слов'янських старожит-

Рис. 2. Поганське капище в Києві (розкопки В. В. Хвойки 1908 р.). (В. В. Хвойка зліва, публікується вперше).

ностях» Любор Нідерле і В. К. Болсуновський в праці «Жертовник Гермеса-Световида. Мифологическое исследование». Коментуючи рисунок В. Хвойки, Карло Васильович зазначає, що капище «відкрито на значній глибині (тому неможливо його зняти повністю з допомогою фотографії), і тому задовольняємося малюнками». Як бачимо, мова йде про малюнки, а надруковано лише один малюнок, і про фотографування сказано так, що не виключається можливість та сам факт фотографування частини капища.

К. В. Болсуновський, розглянувши всі відомі на той час аналоги, відомості давніх істориків (зокрема Саксона Граматика), і на основі аналізу дійшов висновку, що «нововідкрите в Києві капище зберегло на собі неодмінні ознаки (атрибути) античного культу божества сонця, що перейшов згодом у культ місцевого Гермеса-Світовида, котрий практикувався у слов'ян». Не викликає сумніву у дослідника те, що «капище (і вогнище) з чотирма характерними

Рис. 3. В. В. Хвойка на розкопках поганського капища в Києві 1908 р.
(фото публікується вперше).

виступами повинно розглядатися як залишок фундаменту, на якому стояв ідол сонця Світовид, як би його тут не називали» (розрядка моя — О. К.).

Автору цієї статті вдалося розшукати у фондах Білоцерківського краєзнавчого музею два чималі альбоми, які належали Карлу Васильовичу, в одному з них серед різноманітних фотографій та рисунків (В. Хвойки, Мазаракі) знаходилися дві фотографії частини поганського капища в Києві в процесі розкопок (рис. 2, 3) та тогочасна фотокопія рисунка В. Хвойки усього капища в ортогональній проекції (приблизно) (рис. 5). Ніяких сумнівів у автентичності цих фотографій не виникло, бо до цього часу ніхто їх не досліджував, вони зберігалися в альбомі, наклеєні К. В. Болсуновським разом з іншими матеріалами.

На рисунку добре видно жіночу півпостать, що вмонтована в площину капища, цю півпостать добре видно і на фотографії (рис. 4); для кращого їх порівняння зроблено окремі збільшення. Коли б тої постаті не було видно, то такий сумлінний вчений, як В. Хвойка, не став би її і малювати, але виникає одразу питання: чому ні він, ні К. Болсуновський про цю півпостать не обмовились жодним словом? Вірогідно, що В. Хвойка мав намір про цю

знахідку зробити якесь окреме власне повідомлення, але з невідомих причин цього не зробив, і загадка залишилася без відповіді. Єдине, про що можна твердити — під час розкопок капища була знайдена скульптура жіночої півпостаті, вмурованої в основу капища. Поруч з постаттю всередині сусіднього камінця намальовано круглий отвір, свого часу В. Хвойка писав, що окремі камінці капища «інколи мали наскрізні отвори», явно антропогенного походження, вони слугували для кріплення якихось частин капища, тому, ймовірно, що зображений отвір (майже всередині капища) призначений для кріплення скульптури божества, що конструктивно мала бути близькою до відомого Збруцького ідола.

Пізніше це капище кілька разів розкопували, і врешті-решт від нього практично нічого не лишилося. М. Каргер навіть піддавав сумніву повідомлення В. Хвойки, тому нововіднайдені матеріали (фотографії та рисунок) доповнюють відомості про поганське капище в Києві.

1908 – 1909 рр. — вершина наукової активності Карла Васильовича, за ці два роки він видрукував дев'ять своїх праць, хоча вони невеликі за обсягом, проте ґрунтовні й принципові (рис. 6). Часті його публікації в російськомовних часописах, зокрема в «Археологической летописи Юга России», «Старой монете», а також в польській періодиці.

У цей час вчений починає опрацьовувати мало розроблену тему раннього християнства та проникнення його на землі слов'ян. З метою збору матеріалу К. В. Болсуновський відвідує Італію та Францію, працює в музеях та архівах. Повернувшись, він пише до історика М. Дроздова, що «вг'ятив всі свої заощадження... пишу і пишу щоденно»³, а працював він над книгою, перший розділ якої — «Антиной-християнин» вийшов окремою брошурою 1916 р., на яку петербурзький історик М. Лихачов писав до Карла Васильовича: «Дай Вам Бог здоров'я та сил для розробки питання християнства 2-го століття. Ще раз скажу — тема поставлена цікаво і оригінально»⁴.

Крім наукової діяльності, К. В. Болсуновський працював на музейній ниві. Так, 1910 р. його призначено охоронцем Мюнц-кабінету Київського міського музею, але погіршення здоров'я не дозволяло довго працювати в музеї. В першому випуску праць Археологічного кабінету Вищих жіночих курсів у Києві професор В. Данилевич називає Карла Васильовича одним із засновників кабінету (згодом музею), який передав до фондів чимало придбаних ним предметів старовини і, зокрема, чудову колекцію українських писанок.

Наприкінці 1916 р. К. В. Болсуновський від'їздить до Криму на лікування, а повертається вже влітку 1917 р.; політична і збройна боротьба в Києві у розпалі, що зовсім не сприяє науковій роботі, тому Карло Васильович продає свій будинок родині Ідзиковських і переїздить до родинного гнізда в Сквирі. «Живу я як самотник, — пише він в листопаді 1917 р., — але не без справи, влаштовую при тутешній гімназії Музей імені мого батька та дядька, тобто Болсуновських. Дарую речі і книги на 2000 карбованців»⁵.

Відгуком на революційні події були його слова в одному з листів до М. Дроздова: «Дякувати Богові, що дозволив мені дожити до цих святкових днів і побачити моїх друзів і Поляків, і Українців, і Росіян вільними громадянами»⁶.

Рис. 4. Фрагмент фотографії з жіночою півпостаттю.

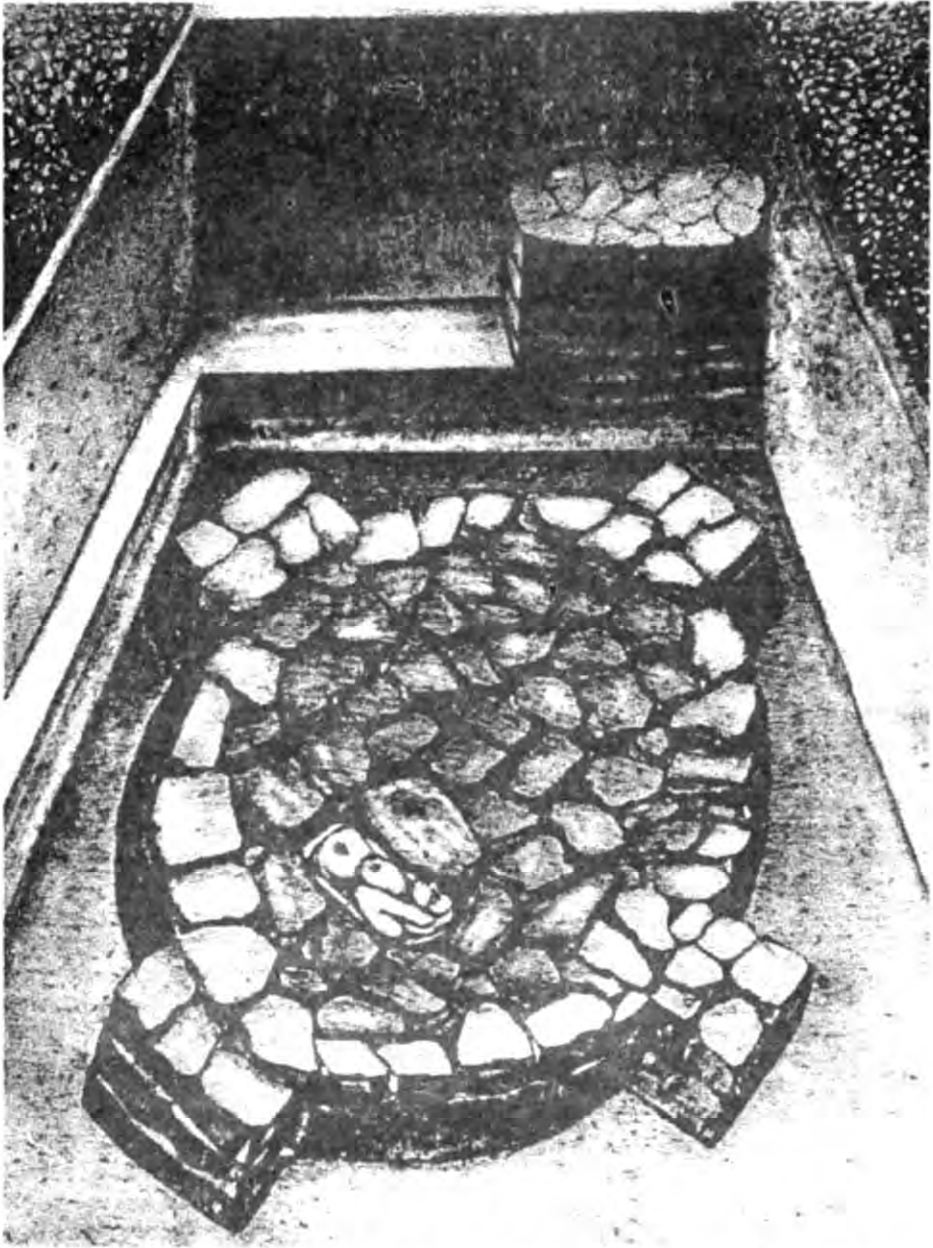

Рис. 5. Поганське капище в Києві (рисунок В. В. Хвойки, 1908 р.) (публікується вперше).

Карлу Васильовичу виповнилося 79 років, але він сповнений енергії, не втрачає надії на краще і працює над рукописом книги та упорядковує повітовий музей. Його ініціативу підтримала місцева влада, 12 серпня 1919 р. Карла Васильовича призначено завідувачем Сквирським Повітовим Народним музеєм. Не маючи засобів до існування (платня в музеї була чисто символічною), він пускає квартирантів, залишивши за собою одну кімнатку; квартиранти зобов'язані один раз на день годувати його обідом і двічі на день давати окріп. Йому доводилося постійно щось продавати: «книги, речі і одяг, щоб звести кінці з кінцями: то скатертину, то пальто», — пише він своєму останньому приятелю М. Дроздову. «Сквирський комітет днями купив у мене 2 книжки за крупу і сіль»⁷, але швидко стало ще гірше, купувати книги і предмети старовини ніхто не бажав, і от 1922 р. біля церкви на паркані він почепив оголошення: «Даю уроки німецької і французької мови. Плата за

К. Болсуновскій.

РОДОВОЙ ЗНАКЪ РЮРИКОВИЧЕЙ

Великихъ Князей Кіевскихъ,

Геральдическое изслѣдованіе, предназначенное къ чтенію
на XIV Археологическомъ Съѣздѣ въ г. Черниговѣ.

Историческій родовой знакъ на гербѣ Х в., изображенъ въ Дневѣ съ 1907 г.

КІЕВЪ.

Типо-Литографія С. В. Кульженко, Пушкинская ул., собст. докъ, № 4-я.

1908

Рис. 6. Обкладинка книги К. В. Болсуновського.

урок одна буханка хліба на тиждень. К. Болсуновскій, вул. Червона, 6». На всю Сквиру знайшовся лише один учень, Євген Моторнюк, котрий і почав брати уроки. Родина Моторнюків, зглянувшись на безпорадність старого вченого, взялася йому допомагати, годувала його, допомагала з палнвом. От так і проходили останні роки життя К. В. Болсуновського.

Окремо потрібно зупинитися на шевченківській темі в житті Карла Васильовича. Свого часу він в одному з примірників видання «Древности, изданные временной комиссией для разбора древних актов» зробив напис: «Довідка. Текст цієї книги належить професору Київського Університету М. Д. Іванішеву, а рисунки виконані: перші дев'ять Тарасом Григоровичем

Шевченком, а останні два — Сенчилою Стефановським. К. В. Болсуновський». Ось цей запис і завдав чимало клопоту шевченкознавцям, які врешті відмовили Шевченку в авторстві рисунків у «Древностях». Але жоден з тих дослідників не поцікавився, хто той Болсуновський і на основі яких даних він вписав свої слова.

Як виявилось, про Тараса Григоровича Болсуновський знав з дитинства, бо його рідна тітка Текля Болсуновська, котра жила в Тульчині, підтримувала постійне листування з польськими засланцями в далекому Заураллі і, зокрема, з товаришем Шевченка Броніславом Залеським, який пересилав Болсуновській свої й Шевченкові рисунки і малюнки для продажу на Україні. По смерті Теклі Болсуновської у спадок Карлу Васильовичу перейшла частина майна, серед якого були кілька творів Тараса Шевченка, зокрема портрет Броніслава Залеського (в Музеї Т. Г. Шевченка в Києві він експонується як «Автопортрет Броніслава Залеського») та портрет його дружини. За життя Карло Васильович давав ці роботи Шевченка на кілька ювілейних виставок на початку ХХ ст., пізніше вони перейшли до київського Музею старожитностей і мистецтв.

Олександр Кониський у своїй праці «Жизнь украинского поэта Т. Г. Шевченка» (Одеса, 1898) подає розповідь Карла Васильовича про те, як студентська молодь ставилася до Тараса Шевченка, і що деякі поляки (!) вивчали українську мову, щоб читати Шевченкові поезії в оригіналі. А коли поет у 1859 р. приїхав до Києва, то мав зустрічі з колишніми колегами з Археографічної комісії та студентами університету, серед яких був Карло Болсуновський. Ось тоді, мабуть, і зроблено ним напис на примірнику «Древностей». Виходячи з вищесказаного, рисунки археологічних розкопок курганів під Фастовом потрібно вважати все ж Шевченковими.

Уже в Сквирі Карло Васильович, розбираючи свій величезний архів, «знайшов у себе альбом рисунків Яна Рустема, вчителя поета у Вільно, ... у якого Т. Г. Шевченко вчився малювати в 1828 – 1829 роках»⁸. Цей альбом разом з листом, з якого взята вищенаведена цитата, він переслав М. Дроздову до Білої Церкви, де той завідував красназнавчим музеєм.

У листі до того ж М. Дроздова (1923 р.) Карло Васильович писав, що працює над рукописом «Шевченко як людина», а щоб писати про Шевченка саме як про людину, потрібно мати не лише сміливість, а й упевненість та особисті враження чи бодай живих свідків. Мабуть, він мав і впевненість, і враження. На превеликий жаль, доля цього рукопису, як і майже всього архіву вченого, так само і чудової нумізматичної колекції разом з предметами старовини, невідома. Лише частину з них він передав музеям і відіслав окремим особам, зокрема Д. Яворницькому, Д. Багалію, В. Дашкевичу, М. Дроздову.

Помер К. В. Болсуновський у жовтні 1924 р. на вісімдесят шостому році життя. Поховано його на старому польському цвинтарі в Сквирі. Могила не збереглася.

Одержано 03.11.89

СПИСОК ПРАЦЬ К. В. БОЛСУНОВСЬКОГО

1. Болсуновский К. В., Чернов Н. П. Заметка о загадочной фигуре на монетах великого Княжества Киевского.— К., 1889.
2. Болсуновский К. В. Дрогочинские пломбы.— К., 1894.— Ч. I.
3. Болсуновский К. В. Древние гирьки, найденные в Киеве, и отношение их к различным весовым системам.— К., 1898.
4. Болсуновский К. В. Свинцовые пластины (пломбы) с условными знаками церковных праздников.— К., 1899.
5. Болсуновский К. В. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края.— К., 1899.— Вып. I.
6. Болсуновский К. В. Каталог предметов, выставленных в университете св. Владимира во время Русского археологического съезда в Киеве; Витрина А. Привесные печати и пломбы.— К., 1899.
7. Болсуновский К. В. Русские монетные гривны и форма их происхождения.— К., 1903.
8. Болсуновский К. В. Автономные монеты Галицкой Руси 14 – 15 ст.— К., 1905.

9. Болсуновский К. В. Символ змея в «Трипольской культуре». Мифологический этюд.— К., 1905.
10. Болсуновский К. В. К вопросу о древних русских монетах с именем Петр.— К., 1908.
11. Болсуновский К. В. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края.— К., 1908.— Вып 2.
12. Болсуновский К. В. Символика эпохи неолита.— К., 1908.
13. Болсуновский К. В. Родовой знак Рюриковичей Великих Князей Киевских. Геральдическое исследование, предназначенное к чтению на XIV Археологическом съезде в г. Чернигове.— К., 1908.
14. Болсуновский К. В. Жертвенник Гермеса-Световида. Мифологическое исследование К. В. Болсуновского.— К., 1909.
15. Болсуновский К. В. Кельт как предмет меновой торговли. Археологическое исследование с таблицей рисунков.— К., 1909.
16. Болсуновский К. В. Монеты киевских князей XIV ст. Опыт историко-нумизматического исследования.— К., 1909.
17. Болсуновский К. В. Писанки как предмет языческого культа.— К., 1909.
18. Болсуновский К. В. Барс на русских монетах.— СПб., 1910.
19. Болсуновский К. В. Антонович — как нумизмат. Исторический очерк.— СПб., 1912.
20. Болсуновский К. В. Quadratum Incusum. Etude mythologique.— К., 1912.
21. Болсуновский К. В. Саварка — Савары. Городище, древности и народ.— К., 1912.
22. Болсуновский К. В. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края.— К., 1914.— Вып. 3.
23. Болсуновский К. В. Памятники славянской мифологии. Перунов дуб.— К., 1914.— Вып. 2.
24. Болсуновский К. В. Антиной — христианин. Опыт исторического исследования.— К., 1916.
25. Bolsunowski K. Solidy Boleslawa z napisem slowianskim// Studium numizmatyczne.— К., 1987.
26. Bolsunowski K. Drogocinsky plomby.— Warszawa, 1903.
27. Bolsunowski K. Symbolika epoki neolitu.— К., 1910.
28. Bolsunowski K. Slady obrazdów poganskich na zlemlach slowian.— К., 1913.
29. Bolsunowski K. Pisanky jako przedmiot kultu poganskiego.— К., 1910 (?).
30. Bolsunowski K. Najdawniejsze pomniki chrześcijanstwa na Rusi. (без дати).
31. Болсуновский К. В. Малороссийские рождественские вирши// Киевская старина.— К., 1889.— № 1.
32. Болсуновский К. В. Древнейшие гирьки и отношение их к различным весовым системам // Сборник материалов по археологии Киева.— К., 1898.
33. Болсуновский К. В. Русские монетные гривны, их формы и происхождение// АЛЮР.— К., 1903.— №3, 4.
34. Болсуновский К. В. К вопросу о древних русских монетах с именем Петр// АЛЮР.— К., 1905.— №1, 2.
35. Болсуновский К. В. Барс на русских монетах// Старая монета.— 1910.— № 6.
36. Болсуновский К. В. Антонович как нумизмат// Старая монета.— 1911.— № 7, 8.— 1912.— № 1.
37. K. Volsunowski. Pisanki// Wisla.— 1892.— Т. VI.
38. Bolsunowski K. Pisanki jako objekt kultu bofwochwalczego// Wiadomosci numizmatyczne archeologiczne.— Krakow. 1903—1908.— Т. V—VI.— NSS — 74.

Примітки

- ¹ ЦДАМЛ України.— Ф. 726.— Оп. 1.— О. зб. 15.— Ст. 88.
- ² НІМ України.— Ф. 4.— Оп. 1.— О. зб. 51.— Ст. 82.
- ³ НІМ України.— Ф. 4.— Оп. 1.— О. зб. 15.— Ст. 2.
- ⁴ НІМ України.— Ф. 4.— Оп. 1.— О. зб. 14.— Ст. 6.
- ⁵ НІМ України.— Ф. 4.— Оп. 1.— О. зб. 13.— Ст. 56.
- ⁶ НІМ України.— Ф. 4.— Оп. 1.— О. зб. 13.— Ст. 49 зв.
- ⁷ НІМ України.— Ф. 4.— Оп. 1.— О. зб. 13.— Ст. 38.
- ⁸ НІМ України.— Ф. 4.— Оп. 1.— О. зб. 13.— Ст.21.